

ФРАНЦУЗЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ПРЕДСТАВНИКИ В КРИМУ ТА ЗАПОРОЗЬКО-ТАТАРСЬКІ ВІДНОСИНИ ЧАСІВ НОВОЇ СІЧІ

Існування Нової Запорозької Січі (1734-1775 рр.) в складі Російської імперії визначено геополітичними змінами в Північному Причорномор'ї, що відбулися між російсько-турецькими війнами 1734-1739 рр. та 1768-1774 рр. На передньому краї боротьби Російської та Османської імперій опинилися Запорожжя і Крим, тому важливим є питання відносин Коша з південними сусідами як під час війн, так і у мирні періоди. Дослідження зовнішньополітичних аспектів діяльності Січі можливе тільки на широкому тлі міжнародних відносин в Північному Причорномор'ї із визначенням позицій і арсеналу воєнних та дипломатичних заходів всіх зацікавлених сторін. Серед іншого інтерес викликає політика Франції, яка у 1730-1760-х роках мала дипломатичних представників в Криму і була важливим провідником європейської політики в регіоні протягом XVIII ст.

Перебування французьких консулів в Криму не було предметом спеціальної уваги. Окремі епізоди їх діяльності містяться в роботах з історії міжнародних зв'язків [1-5], в узагальнюючих роботах з історії Кримського ханства [6] та Росії [7]. Дослідження зв'язків французьких дипломатичних представників в Криму із Запорожжям пов'язано переважно з міжнародною та дипломатичною діяльністю гетьманів І. Мазепи і П. Орлика [8-11], за часи Нової Січі згадки обмежуються консульствами Ш. Пейсонеля [12] та Ф. де Тота [13-17].

Предметом нашої роботи є діяльність французьких консулів (резидентів) при кримських ханах як прояв дипломатичної активності Франції в Північному Причорномор'ї та її позиція щодо запорозько-татарських зв'язків часів Нової Січі.

Метою даного дослідження є виявлення загальної спрямованості та етапності політики Франції щодо Запорожжя та запорозько-кримських зв'язків в період Нової Січі, виділення напрямків і методів діяльності французьких консулів в Криму та їх вплив на формування зовнішньополітичної лінії ханів, визначення кола питань, довкола яких поживлялися дипломатичні відносини французьких консулів в Криму з політичними силами в регіоні. Також є необхідність в уточненні термінів і персонального складу дипломатичних представництв Франції в Бахчисараї.

Політика Франції в Північному Причорномор'ї йшла в загальному руслі її зовнішньополітичних спрямувань і підпорядковувалася доктрині так званого “східного бар'єра”, спрямованого проти Габсбургів, а в XVIII ст. і проти союзника Австрії – Росії. Також молода Російська імперія складала конкуренцію колоніальним інтересам Франції в Османській імперії та Левантійській торгівлі. До “східного бар'єра” були залучені Туреччина, Польща, Швеція, Прусія, які стали ареною діяльності французької дипломатії.

Інтерес Франції до українських земель та Запорожжя зумовлюється їх буферним положенням щодо Росії і перспективою стати єдиною ланкою в “східному бар'єрі” між Польщею та Османською імперією, що набуло реальних рис з переходом Мазепи і запорожців на бік шведів під час Північної війни і подальших союзних зносин з Кримом і Туреччиною. Таким чином Україна “попадала несподівано в союзні відносини з Версалем” [8.-С.134-135], французькі представники в Константинополі надавали велику дипломатичну допомогу емігрантам-мазепинцям [8.-С.135; 9.-С.25,28,81-83,90-91].

Вперше участь власне Франції у широкій антиросійській коаліції і в перспективі – у війні згадується в листі нового гетьмана П. Орлика до запорожців із Стокгольма у грудні 1719 р. у зв'язку зі смертю Карла XII [18.-С.395]. 1722-1734 рр. Орлик перебуває в Салоніках відсторонено від великої політики – Туреччина намагалася зберегти мир з Росією і тому не дозволяла йому активних дипломатичних контактів та запобігала з'єднанню його з запорожцями, які перебували в Олешках. Тільки в жовтні 1729 р. посол Франції в Константинополі маркіз де Віленев (1728-1741 рр.) зміг встановити контакт з Орликом через

пряме листування і запевнив гетьмана в своїй протекції при Порті в справі з'єднання з запорожцями [9.-С.100].

Суттєвою перешкодою у встановленні контактів Орлика з запорожцями була і позиція кримських ханів, які фактично перебрали на себе владу над Січчю. Саме тому де Віленев виокремлює “кримський” напрямок своєї політики. За даними російської дипломатії, французькі представники з'явилися при ханському дворі в 1730-ті роки. [19.-Ф.123.-Оп.1.-1757-Спр.2.-Арк.16-17]. Імовірно, підставою для цього були домовленості безпосередньо з ханами, в обхід Порті. Є згадки, що перший французький консул був затверджений з лікарів, який перебував при хані і своїм авторитетом вже фактично виконував при ханському дворі консульську місію. Призначалися консули в Крим безпосередньо або за порадою посла Франції в Константинополі. Також французькі представництва були в інших підвладних Туреччині містах Північного Причорномор'я (Ясси, Бендери та ін.) [3.-С.410,413,435].

1730 р. в Бахчисараї перебуває французьким консулом Ілявані; саме через нього П. Орлик із Салонік передає написаний за порадою Віленева вітальний лист до свого друга по бендерському періоду, новопризначеного на ханат (втретє) Каплан-Гірея, якого просить виявляти ласку запорожцям (до запорожців Орлик писав окремо). Також Віленев відрядив в Крим перекладача свого посольства Лярію з місією переконати хана підтримати перед Портою претензії гетьмана [9.-С.106].

Протягом війн за польський спадок 1733-1734 рр. та Австрії і Росії проти Туреччини 1735-1739 рр. Франція проявила в Північному Причорномор'ї значну дипломатичну активність.

12 березня 1734 р. стараннями Віленева та представника кримського хана в Константинополі П.Орлик нарешті отримує дозвіл від Порті з'єднатися з запорожцями для спільного з ханом походу проти Польщі на підтримку профранцузького ставленика на польський престол С. Лещинського [9.-С.130-145]. Гетьман поїхав спочатку в Каушани, де знаходилися хан і Г. Орлик (син гетьмана). Сюди ж 1 квітня прибув з листом від візира під виглядом турецького старшини французький дипломат Пейсонель (батько майбутнього консула в Криму), який мав завдання, з одного боку, впливати на хана в антимосковському дусі, а з другого – бути посередником між ханом, Віленевим, Орликом [9.-С.121].

Але ще в дорозі гетьман отримує звістку про перехід запорожців під владу Росії. В листі до запорожців 23 квітня 1734 р., написаного з Каушан, в якому він закликає січовиків не змінювати протекцію з кримської на російську, згадується участь Франції у масштабних воєнних подіях у Європі, які мають серед іншого і антиросійський характер, говориться і про перспективи втягнути Порту і Крим у війну з Росією [20.-С.110-111; 21.-С.56].

Перехід запорожців під російську протекцію мав значний міжнародний резонанс, що пояснюється зацікавленістю багатьох держав цим регіоном. Посол Франції в Туреччині вже 5 травня 1734 р. запевнив свій уряд, що запорожці задекларували підданство Росії [9.-С.119].

Французька дипломатія продовжувала стежити за зовнішньополітичними орієнтаціями запорожців як потенційної антимосковської сили. Після оголошення ханом і Туреччиною війни Росії, восени 1736 р. в Константинополь прибув спеціальний посланець кардинала Флері барон де Тот (батько майбутнього консула в Криму) з інструкціями до Віленева орієнтувати Порту на напад на українські землі і використовувати для цього Орлика і запорожців [9.-С.128]. Також Орлик продовжував звертатися з відозвами до запорожців [11.-С.149].

Але турки зазнавали поразок від російських та австрійських військ і 1737 р. в Немирові зібрався міжнародний конгрес. В світі турецьких делегатів були переодягнені французи Тот, Пейсонель, Лярія. Гетьман добився через Віленева, щоб турки порушили на конгресі і питання про запорожців [9.-129]. Але російська і австрійська сторони висунули нечувані до того вимоги, що унеможливило подальший договірний процес (так, Росія претендувала на Крим, Кубань, Кінбурн, Бессарабію тощо). Щодо запорожців, то їх питання не порушувалося, хоча відоме припущення, що в Немирові була присутня запорозька делегація (її викликали для прийняття чергової присяги Російській імператриці) [4].

Війна продовжилася, але султан попросив у французького посла посередництва в укладенні миру в обмін на нові вигідні для Франції капітуляції. Мирні переговори почалися біля

Белграда на початку 1739 р. Тут відбулася особиста зустріч Віленева з П. Орликом, гетьман просив внести в трактат пункт щодо козаків, аналогічний Прутському миру. Віленев дійсно пробував вставити такий пункт, але російська делегація категорично відмовилася [9.-С.130]. Вперше як об'єкт міжнародного права стараннями російської дипломатії Запорожжя зникає в Белградському трактаті 1739 р., адже в попередніх російсько-турецьких договорах 1711-1713 рр. статус Запорожжя обговорювався окремо.

Після Белградського миру позиція Франції та українських політичних емігрантів щодо Запорожжя залишалася сталою – залучити запорожців в союзі з Кримом до антиросійської політичної і воєнної коаліції. Так, за сприяння Франції в січні 1740 р. створено шведсько-турецький оборонний союз, який забезпечував Швеції матеріальну допомогу від Туреччини у випадку війни з Росією. Для Франції цей союз означав нейтралізацію Росії на початковому етапі війни за австрійський спадок (1740-1748 рр.). У період російсько-шведської війни 1741-1743 рр. за сприяння Франції обговорювалася можливість нападу кримських татар на південно-російські землі, в плани Франції і Швеції по створенню напруженої ситуації в регіоні входило підбурювання запорожців до сепаратистських дій. Навесні 1742 р. Швеція пропонувала Туреччині укласти додаткову воєнну конвенцію, однією з умов якої був би дозвіл Порти повернути П. Орлику козаків під владу Польщі [5.-С.80-87].

Навесні 1746 р. французька дипломатія висунула ідею укладення “вічного договору” між Османською імперією, Польщею і Прусією під егідою Франції, спрямованого проти Росії і Австрії. В межах реалізації цього проекту до Стамбула влітку 1748 р. виїхав з місією від профранцузької партії в польському сеймі А. Держановський (зять П. Орлика) [5.-С.101-102].

Одним з основних театрів франко-російського протистояння залишався султанський двір. Безпосередньо в Криму політику Франції здійснювали консули при ханах, але ця посада не була постійною. 1743 р. російський представник в Константинополі О. Вешняков рапортував до Колегії іноземних справ (далі – КІС) в справі домагання прийняття російського консула в Криму, що в Бахчисарай перебувають французький та шведський консули, хоча торгівлі їх країни з Кримом практично не мають [3.-С.408-409]. Відряджений до Криму 1744 р. капітан О. Никифоров у своєму щоденнику відзначав активну політику Франції в Криму, яка має там консула. Щодо ставлення до французів, то за враженням Никифорова, татари їх “не люблять, говорять, что они плуты и ни с кем в мире жить не хотят” [19.-Ф.123.-Оп.1.-1744.-Спр.2.-Арк.11].

1747-1748 рр. за консула в Криму перебував перекладач Шокет, потім французьким послом в Константинополі Кастеланом в Бахчисарай було призначено новим консулом секретаря посольства Лансета (можливо, до 1753 р.) [3.-С.414]. 1752 р. у Бахчисарай виїздив від профранцузької партії сейму полковник С. Слущ, і хан Аслан-Гірей запевнив в своїй допомозі проти Росії [5.-С.101-102], що можна пов'язати з необхідністю дипломатичного контакту в умовах відсутності на той час в Криму французького консула.

1753-1758 рр. французьким консулом в Криму був Шарль Пейсонель, особа доволі відома як своєю дипломатичною, так і літературною та науковою діяльністю. Його батько (теж Шарль) був лікарем у Марселі, перейшов на дипломатичну службу як секретар французьких королів. Був представником в Константинополі 1735-1747 рр., секретарем посольства. Навесні 1741 р. своїми знаннями, досвідом допомагав увійти в курс справ новопризначеному послу Кастелану (родич кардинала Флері, до відрядження в Константинополь був капітаном мушкетерів і важко засвоював тонкощі дипломатії). Потім Пейсонель був консулом в Смирні. Попутно збирав інформацію. За заслуги отримав титул графа. Помер 1757 р. в Смирні.

Сам Шарль народився 1727 р. в Марселі, отримав освіту в Паризькому університеті. З 1750 р. перебував у батька в Смирні, потім на посаді консула в Криму. 1758-1763 рр. – генеральний консул в Кандії, 1763-1783 рр. – генеральний консул в Смирні. Останні роки провів в Парижі, де і помер 1790 р.

Крім внутріполітичного становища в ханстві та впливів Османської та Російської імперій в Північному Причорномор'ї, Пейсонеля цікавив розвиток торгівлі в регіоні. Франція хотіла торгувати на Чорному морі, але перепоною в цьому, на думку Пейсонеля, було те, що береги

його заселені “примітивними народами”. Однак він бачив і певні перспективи розвитку французької торгівлі і для цього збирав відомості і досліджував торгівлю цих “примітивних народів”. 1755 р. Пейсонель подав своєму урядові записку у двох частинах “Memoire sur l’etat civil, politique et militaire de la Petit Tartarie” (Криму – С.А.) (Ч.1. Про торгівлю ханства, Ч.2. Про торгівлю турецьких провінцій), яка пізніше складе основу його великої праці “Traite sur le commerce de la Mer Noir” (вперше видано 1787 р.) [22].

Треба відзначити, що на Україну Пейсонелем в цілому звернено порівняно мало уваги. Інформацію щодо запорозько-кримської торгівлі та торгівлі запорожців з Очаковом Пейсонель отримував із власних спостережень, із матеріалів батька, від Мировича, що перебував у Криму на еміграції та запорожців, які в різних справах відвідували Крим. Щодо товарів, то Пейсонель відмічає їх невисоку якість, але привабливу ціну. Для поставок Франції через Крим він вважає гідним лише російське полотно, бо воно виходить дешевше голландського. Відомості Пейсонеля щодо соляних промислів, мита, обігу грошей і товарів, перешкод в запорозько-татарській торгівлі докладні і цікаві, але вимагають співставлення з іншими джерелами і подальшого дослідження [22.-Р.85-298].

1748 р. напруження у франко-російських відносинах досягло апогею, і відбувся розрив дипломатичних відносин, який тривав майже вісім років і означав нові умови та перспективи французьких антиросійських інтриг в Туреччині [23-25]. У січні 1753 р. російський резидент в Константинополі О. Обрезков доповідав у КІС про невдале дипломатичне представництво запорозького старшини Г. Якімова в Очакові, і зазначав, що надалі треба мати російського консула саме в Криму для своєчасної протидії інтригам французів при ханському дворі [19.-Ф.123.-Оп.1.-1757-Спр.2.-Арк.64-68зв.]. Інформатор в Криму повідомляв КІС у 1755 р., що французький консул в Бахчисараї діє за прислів’ям: “неприятель гірше води заспокоїтися не може” – різними інтригами та брехливими відомостями налаштовує Порту проти Росії навіть наперекір її власним інтересам [19.-Ф.123.-Оп.1.-1757-Спр.2.-Арк.75-76зв.].

До того ж після смерті П. Орлика 1742 р. центр української еміграції перемістився до Парижа, де перебував його син Григор Орлик і відіграв певну роль в широких антиросійських комбінаціях французької дипломатії, не останнє місце в яких відводилося Криму і Запорожжю. Це сприяло дипломатичній активності українських емігрантів саме в Криму.

У Бахчисараї приблизно з 1738 по 1757 р., можливо, з перервами перебували емігранти-мазепинці Федір Мирович (до смерті у 1753 р. у Криму був Іван Мирович, а потім з Польщі приїхав його родич Федір) та Федір Нахимовський. Вони існували за рахунок Польщі, молдавського господаря, турецької сторони і, можливо, діяли в згоді із представниками Франції в Бахчисараї.

Розвідування і міркування навколо цих осіб породили лавину листування між КІС, Воєнною колегією, російськими резидентами в Константинополі, київською генерал-губернаторською канцелярією, Генеральною військовою канцелярією, воєнним командуванням на Україні та Кошем, дійшло до Сенату. Матеріали Архіву Нової Січі [26.-Ф.229.-Спр.21;27.-С.334-335] та київського генерал-губернатора [28.-С.600-603] не дають повної картини діяльності мазепинців в Криму і потребують залучення архівів центральних відомств імперії [29.-Ф.20.-Оп.1/47.-Спр.300,375,384; 30.-Ф.13.-Спр.45].

Так, протягом 1755 р. російські відомства отримували численні звістки про намагання емігрантів схилити Запорожжя до кримської протекції [30.-Ф.13.-Спр.45.-Арк.78-81зв.]. Мирович серед іншого повідомляв запорожцям, які перебували в справах у Криму, що готується війна Франції, Польщі, Пруссії, Порту проти Росії і він збирається писати до старих запорожців, що ще були під Кримом [30.-Ф.13.-Спр.45.-Арк.78-81].

Надалі виявилось, що Мирович і Нахимовський тільки видавали себе акредитованими в Криму від Польщі, що не знайшло підтверджень. Контакти Коша з емігрантами було визнано небезпечними і припинено [30.-Ф.13.-Спр.45.-Арк.135зв.]. В цілому українські емігранти Ф. Мирович і Ф. Нахимовський не мали визначеної політичної програми і матеріальної підтримки, в їх діяльності була доля авантюризму. Перебуваючи в Криму, вони підтримували відносини з ханом, а також мали за мету контакти із Запорожжям і Гетьманщиною.

Відновлення франко-російських дипломатичних відносин відбулося тільки у зв'язку з підготовкою Семилітньої війни у Європі. Відправлений від короля Франції Людовіка XV та претендента на польський престол принца де Конті до Петербурга влітку 1755 р. шевальє Дуглас мав завдання розвідування і підготовки ґрунту для відновлення дипломатичних відносин з Росією [25.-С.256]. За таємними інструкціями серед іншого йому треба було розвідати потенціал і плани Росії щодо можливої війни з Туреччиною та відносини уряду з запорозькими козаками [31.-Р.8-10].

Примирення Габсбургів і Бурбонів під час Семилітньої війни (1756-1763 рр.) і відновлення франко-російських відносин 1756 р. стали складовою кардинальної зміни в системі міжнародних відносин, відомою під назвою “дипломатична революція” середини XVIII ст. Серед іншого це означало переведення російсько-турецьких відносин в площину “невоюючих союзників”. Як наслідок Франція тривалий час не призначала в Бахчисарай консула.

Потім Франція повертається до політики “східного бар'єра”, уникаючи відкритого конфлікту з Росією, застосовує весь арсенал дипломатичних засобів. Пост міністра закордонних справ Франції протягом 1760-х років займали два кузена – Е.-Ф. Де Шуазель-Стенвіль 1758-1761 рр. та 1766-1770 рр., С.-Г. Де Шуазель-Прален 1761-1766 рр. В історії дипломатії немає аналогів “секрет короля” Людовіка XV – поряд із послами Франції, що знаходилися у відомстві міністра іноземних справ, в низці столиць утримувалися ще й секретні агенти, які зносилися безпосередньо з королем або герцогом де Брольї, головою секретної дипломатії. Нерідко люди Шуазеля і Брольї діяли в діаметрально протилежних напрямках, завдаючи шкоди інтересам та престижу Франції. В Константинополі французький посланник граф де Вержен представляв також і “секрет короля”, але мав особисто неприязні стосунки з Шуазелем.

Значення турецького фактора для Франції зросло в 60-ті роки, коли вирішувалася доля Польщі. 1763-1765 рр. в Криму перебував російський консул О. Никифоров, який серед іншого мав настанови утримувати хана від втручання в польські справи. Його діяльність була полегшена відсутністю в цей час у Бахчисарай французького консула.

У лютому 1768 р. на охорону польської державності і привілеїв католицького населення було проголошено Барську конфедерацію. Султан Мустафа III розумів неминучість війни з Росією і вирішив скористатися моментом з огляду на підтримку Франції. Позиція султана великою мірою пояснювалася і інтересами власне Туреччини в Польщі. Лідери Барської конфедерації погодилися на претензії Османської імперії на Поділля та Київщину [32.-С.82-83,112-113; 33.-С.204-205]. Також в Стамбулі сподівалися відвоювати Азов і Запорожжя [34.-С.321-322].

У цьому зв'язку в жовтні 1768 р. прикордонний інцидент в Балті, коли загін російських військ полковника Вейсмана, переслідуючи конфедератів та гайдамаків (серед них були і запорожці), в розпалі бою перейшов турецький кордон, який не був нічим позначений, було подано турецькою стороною як достатньо суттєвий для оголошення війни. Дослідники завжди визнавали значну частку відповідальності саме Франції за розв'язання війни [35.-С.50-56]. Провідну роль в інтризі зіграв французький консул в Криму де Тот.

Барон Франсуа де Тот походив з родини угорських емігрантів. Він був людиною Шуазеля, з 1757 р. знаходився під його заступництвом і за його протекцією потрапив у посольство Франції в Константинополі. Вісім років він працював під началом майстра дипломатичної інтриги Вержена, потім повернувся в Париж. 1767 р. його призначено в Бахчисарай резидентом при кримському хані. 10 липня 1767 р. Той виїхав з Парижа, за місяць через Відень, Варшаву, Бессарабію дістався Криму і був ласкаво прийнятий ханом Максуд-Гіреєм. У грудні 1769 р. Тот приймав участь в організації та здійсненні походу Крим-Гірея на Нову Сербію Активна воєнно-політична діяльність де Тота продовжувалася, під його керівництвом створено було систему берегової артилерійської оборони в Дарданеллах [36.-Р.253]. Повернувшись у Францію, до самої революції він обіймав посаду головного інспектора над всіма консульствами в Леванті. 1790 р. він емігрував в Угорщину і помер там 1793 р. Його мемуари про життя і діяльність на Сході було видано 1785 р. (другий том присвячено Причорномор'ю) [37].

Призначення на консульство Тот отримав від міністра закордонних справ, який викликав його в Париж. Місце в Криму вважалося заштатним, після від'їзду Пейсонеля вакансію довго не могли заповнити, і приміщення консульства в Бахчисараї прийшло в занепад. Шуазель запевнив Тота, що йому доручається дуже важлива справа, від виконання якої залежатиме наступна кар'єра. Тоту було доручено сприяти підготовці війни Туреччини з Росією, об'єднанню сил турків, кримців, конфедератів. Справу полегшувала відсутність в Криму російського консула [2.-С.122].

Російська дипломатія спостерігала за пересуваннями Тота. Жваве листування з цього приводу велося з Київською генерал-губернаторською канцелярією [26.-Ф.59.-Оп.1.-Спр.5515.-Арк.1-14]. Також в КІС передбачалася можливість прикордонного інциденту в зв'язку з діями проти конфедератів поблизу турецького кордону [38.-С.60-66]. Вже влітку 1767 р. було відомо, що Якуб – подвійний агент і спілкується з французьким консулом [2.-С.125-126]. У січні 1768 р. вирішено було намагатися через підкуп хана подарунками вислати барона з Криму [38.-С.22-24]. Російській розвідці вдалося перехопити шифровки Тота Шуазелю. Їх було розшифровано, і з них стало точно відомо, що Якуб перебільшив масштаби інциденту (два десятки загиблих перетворилися на 1800), щоб спровокувати Порту вступитися за свого скривдженого васала кримського хана. Та до Обрезкова ці матеріали потрапили запізно, і війну було оголошено [2.-С.34].

Таким чином, російська дипломатія була обізнана з інтригами де Тота, а можливо, і контролювала ситуацію. Не можна відкидати той факт, що війна з Туреччиною 1768-1774 рр. була однією з небагатьох в російській історії, до якої Росія була підготовлена воєнно і дипломатично [39.-С.53].

Звістка про оголошення війни прийшла в Бахчисарай разом із призначенням на ханство Крим-Гірея (вдруге), який розраховував схилити на свій бік запорожців. Взимку 1769 р. Тот разом з представником хана перебував в Качині на переговорах з конфедератами. Конфедерати відмовилися від участі в спільному з кримцями ударі проти росіян і викликали цим незадоволення Тота. Та справа в тому, що до Тота у них перебував представник “секрету короля” Дюмурьє і дав їм протилежні настанови – не витратити сили в нерівній боротьбі з російськими військами, а діяти в тилу.

У лавах хана під час набігу татар, крім Тота, перебували французькі представники Рюффен та Кустільє. Пізніше Рюффен потрапив в полон до росіян, а після війни був послом Франції в Константинополі.

У своїх “Мемуарах” Тот запевняє, що запорожці схилилися до умовлянь конфедератів і обіцяли якщо не підтримку, то хоча б нейтралітет у війні з Росією, безпосередньо запорожці ввійшли в контакт із загоном калги, який здійснював набіг через землі Вольностей в напрямку Бахмута. Основною метою походу Крим-Гірея 1769 р., як вказував барон у мемуарах [37.-Т.2.-Р.144-145;15.-С.164], так і П. де Рюффен на допиті [1.-С.105; 19.-Ф.93.-Оп.2.-Спр.8], була руйнація Нової Сербії, а не Запорозьких Вольностей. Свідчення Тота А. Скальковський вважав казкою, С. Соловйов взагалі зневажав цей факт, а С. Щербина (автор перекладу фрагментів мемуарів у “Київській старовині” 1883 р.) звертав увагу на нього, але через цензурні умови не подав коментар. Та мемуари Тота є певною підставою вважати, що хан до останнього сподівався на підтримку запорожців.

В історичній літературі вже подано критичний огляд мемуарів Тота як дуже суб'єктивного історичного джерела, та все ж таки треба відзначити його достатню обізнаність з ситуацією в регіоні і велику позитивну налаштованість щодо татар, що характерно для мислителів епохи Просвітництва у сприйнятті первісних народів. Щодо козаків, то їх Тот розглядає як реальну (некрасівці), або потенційну (запорожці) союзню хану силу.

Успіх Росії та вихід із війни Кримського ханства означали політичне і дипломатичне послаблення Франції в регіоні, тривалі воєнні дії завдавали шкоди левантійській торгівлі, і поступово Франція схиляється до необхідності миру.

Французькі дипломати в Константинополі і Бахчисараї, а також за підтримки Франції українські і польські політичні дисиденти орієнтувалися на зміцнення зв'язків з Кримом і

Запорожцям з огляду на можливе залучення їх до політичного і воєнного союзу як ланку “східного бар’єра”. В прями зносини з Кошем часів Нової Січі після останніх невдалих спроб П. Орлика у 1737-1739 рр. повернути запорожців в кримську протекцію вони не входили.

Французькі консули в Криму (1730-1769 рр., з перервами) виконували в основному політичні завдання впливати на кримських ханів та їх оточення в антиросійському дусі і на місці стежити за розвитком подій на кордонах Російської імперії. Тому активність Франції в Криму спостерігається напередодні та під час російсько-турецьких війн і в періоди напруження франко-російських відносин. Також консули збирали корисні своєму урядові відомості про регіон, в тому числі і від запорожців, що перебували в Криму в різних справах.

Насамкінець треба сказати про спадкоємність, наступність в кадровій політиці зовнішньополітичного відомства Франції в Османській імперії і в Криму та високий професійний рівень французьких дипломатів, до плеяди яких треба віднести Ш. Пейсонеля і Ф. де Тотта.

Джерела та література

1. Дружинина Е.И. Кючук-Кайнаджирский мир 1774 г. (Его подготовка и заключение). – М., 1955.
2. Перминов П. Посол III класса. – М., 1992.
3. Уляницкий В.А. Исторический очерк русских консульств за границей // Сборник Московского главного архива Министерства иностранных дел. – Вып. 6. – М., 1899.
4. Немировский конгресс и Вильнев (Приложение 3). Приложение к статье Уляницкого В.А. Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII в. // Сборник Московского главного архива Министерства иностранных дел. – Вып. 2. – М., 1881.
5. Михнева Р. Россия и Османская империя в середине XVIII в. – М., 1985.
6. Смирнов В.Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII в. и до присоединения его к России // Записки Одесского общества истории и древностей.– Одесса, 1889. – Т. XV.
7. Соловьев С.М. История России с древнейших времен. // Соловьев С.М. Сочинения. В 18-ти книгах. – М., 1994. – Кн. XIV. – Т. 27.
8. Борщак І. Україна і французька дипломатія XVIII віку // Нова Україна. – Прага-Берлін. – 1923. – № 2.
9. Борщак І. Гетьман Пилип Орлик і Франція // Зписки наукового товариства ім. Т. Шевченка. – 1924. – Т. 134-135.
10. Борщак І. Вержені Україна // Нова Україна. – 1923. – № 12.
11. Субтельний О. Мазепинці: український сепаратизм на початку XVIII ст. – К., 1994.
12. Оляничин Д. До історії торгівлі України з Кримом (1754-1758) на основі меморіалу французького консуля Шарля Пейсонеля // Записки наукового товариства ім.Шевченка. – Львів, 1933. – Т. CLII. – Вип. III.
13. Скальковський А.О. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994.
14. Татарчевский А. Путешествие и деятельность барона Тотта в качестве консула в Крыму // Университетские известия. – К., 1873.
15. Записки барона Тотта о татарском набеge на Ново-Сербию // Киевская старина. – 1883. – Т. 7.
16. Рябинин-Скляревський О. Запорозькі заколоти та керуюча верства Коша XVIII ст. (Стаття для збірника “Полуднева Україна”, 1932) // Малинова Г.Л., Сапожников И.В. А.А. Рябинин-Скляревский: материалы к биографии. – Одесса; Киев, 2000.
17. Олійник О. Запорожці й татари – вороги чи сусіди? // Київська старовина. – 1995. – № 1.
18. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: В 3 т. – К., 1991. – Т. 3.
19. Архів зовнішньої політики Російської імперії (м. Москва).
20. Скальковский А.О. Филипп Орлик и запорожцы // Киевская старина. – 1882. – № 4.
21. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775. – К.,1998. – Т. 1
22. Peussonel M. [Charl], de. Traite sur le commerce de la Mer Noir. – Seconde Partie. – P., 1787.
23. Вандаль А. Императрица Елизавета и Людовик XV. – М., 1911.
24. Валишевский К. Дочь Петра Великого. – М., 1989.
25. Черкасов П.П. Тайная дипломатия Людовика XV и Россия (1749-1756 гг.) // Новая и новейшая история. – 1996. – № 1.
26. Центральний державний історичний архів України (м. Київ).
27. Скальковский А.О. Секретная переписка Коша Запорозького (1734-1763) // Киевская старина. – 1886. – № 2.
28. Андриевский А. А. Дела, касающиеся запорожцев, с 1715 - 1774 // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1886. – Т. XIV.

29. Російський державний військово-історичний архів (м. Москва).
30. Центральний державний архів давніх актів (м. Москва).
31. Recueil des instructions donnees aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traites de Westphalie jusqu'a la Revolution francaise. Avec une introduction et des notes par Alfred Rambaud. – P., 1890. – Т. 9. – Russie. 1749-1789.
32. Петров А.Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 по 1774 год: В 4 т. – СПб., 1866. – Т. 1.
33. Юсупов Р.Р. Внешнеполитические планы польского господствующего класса в годы русско-турецкой войны 1768-1774 г. // Проблемы новой и новейшей истории стран Европы и Америки. – М., 1978.
34. Чечулин Н.Д. Внешняя политика в начале царствования Екатерины II (1762-1774). – СПб., 1896.
35. Черкасов П.П. Франция и русско-турецкая война. 1768-1774 гг. // Новая и новейшая история. – 1996. – № 1.
36. Zeller G. Histoire des relations internationales. – F.3. Les Temps modernes. Deuxieme partie. De Louis XIV a 1789. – P., 1955.
37. Memoire du Baron de Tott sur les Turcs et les Tatares. – Amsterdam, 1785.
38. Политическая переписка Екатерины II. – Ч. 5. 1768-1769. // Сборник РИО. – СПб., 1893. – Т. 87.
39. Россия и Черноморские проливы (XVIII-XX столетия) / Под ред. Л.Н. Нежинской, А.В. Игнатъева. – М., 1999.

SUMMARY

The purpose of the paper is to reveal the general orientation and stages of politics of France concerning Zaporozhzhya and the Zaporozhian – Crimean relations in New Sich Times. The directions and methods of the French consuls' activity in the Crimea and its influence on the essence of Khan's foreign policy are also elucidated.

I.M. Шугальова

УСТРІЙ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЄПАРХІЙ: ТРАДИЦІЙНІ ЗАСАДИ І НАПРЯМ ЕВОЛЮЦІЇ (кінець XVIII – середина XIX ст.)

У період сучасного релігійного відродження точиться багато дискусій з приводу канонічності організаційного устрою православної церкви, відповідності його постановам Вселенських Соборів. Актуальність цієї проблеми в значній мірі зумовлена реорганізацією церковної інфраструктури. Українська Православна Церква (далі – УПЦ), що перебуває в канонічній єдності з Московським Патріархатом, УПЦ Київського патріархату, Українська Автокефальна Православна церква розбудовують конфесійні засади. При цьому кожна з церков покликується на історичні традиції.

Світські та церковні історики – М. Грушевський, О. Лотоцький, І. Власовський, О. Саган, В. Перерва [1.-С.5-135; 2; 3; 4; 5] – неодноразово відзначали серед характерних рис українського церковного устрою засади демократизму, соборності, виборності. Інші дослідники робили акцент на наявності в адміністративному устрої таких явищ, які призвели до ослаблення зв'язку між православною церквою і віруючими. Особливо рельєфно вони проступали, наприклад, напередодні укладення Берестейської унії: купівля духовних посад, ігнорування інституту соборного обрання, підлеглість православному духовенству світській владі [6.-С.92-93]. Пошук оптимальної моделі церковного устрою, яка б відповідала історичним традиціям, канонічним приписам і, водночас, реаліям сьогодення – справа далеко не остання в ряду практичних завдань сучасних українських церков.

Зауважена теза налаштовує нас на з'ясування конкретних форм адміністративного устрою православної церкви в Україні, які можна вважати традиційними і які, водночас, ставали об'єктом трансформацій, впливаючи на організаційний стан церкви загалом та її роль в суспільстві. Для цього початково стисло охарактеризуємо адміністративну структуру православної церкви України, сформовану до того часу, коли вона почала зазнавати нових суттєвих трансформацій, пов'язаних зі включенням її до складу Московського патріархату